

Динко Давидов
СРПСКА
СТЕМАТОГРАФИЈА
Беч 1741.

Уредник
Зоран Колунџија

Динко Давидов

СРПСКА
СТЕМАТОГРАФИЈА

Беч 1741.



ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

*Мојој ћерки Александри Давидов, историчару уметности
и мом драгом унуку Милошу Темеринском*

САДРЖАЈ

І ДЕО

ПРЕДИСЛОВИЈЕ / 7



СТЕМАТОГРАФИЈА / 19

Бакорезна књига Христофора Жефаровића и Томаса Месмера



ГРБ СРБИЈЕ У СТЕМАТОГРАФИЈИ / 45



ЖИВОТНИ ПУТ ХРИСТОФОРА ЖЕФАРОВИЋА / 77



ZUSAMMENFASSUNG / 121



INDEX / 127



ІІ ДЕО

СТЕМАТОГРАФИЈА / 135

Изображеније оружиј илирических

фототипско издање



І ДЕО

ПРЕДИСЛОВИЈЕ

СРПСКА СТЕМАТОГРАФИЈА

ЗА РАЗЛИКУ ОД ХРВАТСКЕ

СТЕМАТОГРАФИЈА -е
у којој су објављени грбови илирских земаља

САДРЖИ ЛИКОВНЕ И КЊИЖЕВНЕ ПРИЛОГЕ:

- ПОРТРЕТЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ СВЕТИТЕЉА
(ПРЕТЕЖНО СРПСКИХ ВЛАДАРА)
- ПОРТРЕТ ПАТРИЈАРХА АРСЕНИЈА IV ЈОВАНОВИЋА
 - РОДОЉУБИВУ ПЕСМУ ЊЕМУ ПОСВЕЂЕНУ
 - КРИПТОГРАМ (МАГИЧНИ КВАДРАТ)
 - ГРБ ПАТРИЈАРШИЈСКИ
 - ТРИЈУМФАЛНИ ПОРТРЕТ ЦАРА ДУШАНА
- ПОРТРЕТ ЦАРА ДУШАНА ИЗМЕЂУ ХРОНОСА И МИНЕРВЕ
- ПЕСМУ ПОСВЕЂЕНУ ХРИСТОФОРУ ЖЕФАРОВИЋУ



СТЕМАТОГРАФИЈА
КЊИГА ТРАЈНОГ ЗНАЧЕЊА
ЈЕСТЕ
СПОМЕНИК КУЛТУРЕ
НАРОДА
СРПСКОГ



СТЕМАТОГРАФІА,
 ЮЖЕ ВЪВЪЧНЪЮ ПАМАТЪ,
 БЛГО ПОЛУЧНАБЪ ПОТВЕРЖАЕНІА,
 СТЬ ИШЕМЪ : БЛЖЕННІБ ИШЕМЪ, ГДНЪ, ГДНЪ,
АРСЕНІЮ ЧЕТВЕРЪМЪ,
 АРХІЕПЪ ПЪЦЕКЪМЪ,
 ВСІХЪ СЕРБОВЪ, БОЛГАРОВЪ, ЗАПАДНА
 Ю ПОМОРІА, ДАЛМАЦІИ, БОСНЫ, ОБЪОПЪ
 ДУНАА, ИЩІЛАБЪ ИЛЛЪРКА,
ПАТРІАРХЪ
 ГДНЪ, ГДНЪ, МИЛОСТИВЪ ИШЕМЪ
 ХРИСТОФОРЪ ЖЕФАРОВИЧЪ ИЛЛЪРКА РАСІАНСКІИ
 ОБЩІИ ЗОГРАФЪ ВСЕПОКОРНО ПРИПІСЕТЪ,
 И БЪ ЗЛОГЪ СЫНОВСКАГО БЛГО:
 ГОВЪНІА ДАВЕТЪ
ВЪ ПІННІИ. * А У М : О К Т : К А :
 ВЪ ПІННІИ СІЧУА . 1741

Стематографија, бакрорезна књига, Беч 1741.

Стефанъ Немањъ и Стефанъ Первовенчани



ВАСИЛИЈА С. ПЕТРОВИЧЪ, МАШИНСКИЕ.

Свети Стефан Немања, наречени Симеон – Свети Стефан Первовенчани
Први лист Стематографије



АРСЕНИЈ БОЖИЈЕЈУ МИЛОСТИВОЈ АРХИЕПИСКОП ПЕКСКИЈ И ВСЕХ СЕРБОВЪ И БОЛГАРОВЪ И ПОМОРИЈА, ДАЛМАЦИЈИ, БОСНИ, ОБОПЛА ДУНАЈА И ВСЕГО ИЛИРИКА ПАТРИЈАРХЪ

„Арсениј Божијеју Милостивој Архиепископ пекскиј и всех Сербов и Болгаров,
Поморија, Далмацији, Босни, обопол Дунаја и всего Илирика Патријарх”

Портрет патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте

И	І	Т	Р	В	Т	Є	Ч	Є	Т	В	Р	Т	І	И
І	Т	Р	В	Т	Є	Ч	И	Ч	Є	Т	В	Р	Т	І
Т	Р	В	Т	Є	Ч	И	І	И	Ч	Є	Т	В	Р	Т
Р	В	Т	Є	Ч	И	І	И	І	И	Ч	Є	Т	В	Р
В	Т	Є	Ч	И	І	И	Є	И	І	И	Ч	Є	Т	В
Т	Є	Ч	И	І	И	Є	С	Є	И	І	И	Ч	Є	Т
Є	Ч	И	І	И	Є	С	Р	С	Є	И	І	И	Ч	Є
Ч	И	І	И	Є	С	Р	А	С	Є	И	І	И	Ч	Є
С	Ч	И	І	И	Є	С	Р	С	Є	И	І	И	Ч	Є
Т	Є	Ч	И	І	И	Є	С	Є	И	І	И	Ч	Є	Т
В	Т	Є	Ч	И	І	И	Є	И	І	И	Ч	Є	Т	В
Р	В	Т	Є	Ч	И	І	И	І	И	Ч	Є	Т	В	Р
Т	Р	В	Т	Є	Ч	И	І	И	Ч	Є	Т	В	Р	Т
І	Т	Р	В	Т	Є	Ч	И	Ч	Є	Т	В	Р	Т	І
И	І	Т	Р	В	Т	Є	Ч	Є	Т	В	Р	Т	І	И

В. Б., М., С. Христофор Жефарович илирико расијански обшчиј Зографъ

Криптограм-магични квадрат: „Арсениј Четврти“

В(ашего) Б(лаженства) М(илостиви) С(луга) Христофор Жефарович илирико
расијански обшчиј Зограф.



Знаменија Патријаршеска

Грб Патријаршијски



Силниј Стефан

Тријумфални портрет цара Душана на коњу окружен грбовима



„Стефан Неманич все Славниј и силниј Цар Сербскиј”

Цар Душан између Минерве и Хроноса

ΣΤΕΜΑΤΟΓΡΑΦΪΑ



ΣΤΕΜΑΤΟΓΡΑΦΙЈА

БАКРОРЕЗНА КЊИГА

ХРИСТОФΟΡΑ ЖЕΦΑΡΟΒΙЃΑ И ΤΟΜΑCΑ ΜΕCΜΕΡΑ

„Колико ти труд твој обећава поштовани Христофоре
Књига открива ономе који је само руком отвори
Гле, ово ново казује:
Да ти је у ствари ова књига мала велико име обележила
... Ето колико ћеш бити поштован увек у славном
Српском народу... ”

Павле Ненадовић Млађи¹

Српска култура XVIII века у Карловачкој митрополији доживела је појавом Жефаровић–Месмерове *Стематологије* једну од својих првих барокних светковина. Ова мала, драгоцена књига, без сумње једна од највреднијих које су Срби у томе веку имали, носила је многоструке поруке које се из њених страница још и сада ишчитавају и тумаче, а које су, зацело, нашим људима онога времена биле јасне и блиске, јер је *Стематологија* изражавала савремене културне, уметничке и национално-политичке тежње српског народа у Аустрији у годинама великих искушења.

Да би се данас схватио историјски значај и блистава улога *Стематологије* у препороду националне културе, у текућој матици политичких збивања у којима су се Срби нашли, треба се вратити у простор и време које је ова књига мисионарски испуњавала.

У *Стематологији* се на првом месту уочавају ликовно графички али и књижевно-песнички прилози, стога се и може рећи да баш ова књига доприноси бољем историјском поимању политичких прилика у којима се нашао наш народ у Угарској у судбоносним годинама аустро-турских ратних обрачуна, чије су се последице одражавале на живот Срба насељених на широким просторима панонске равнице – а, заправо у оквиру своје тек основане Карловачке митрополије.

Од Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем (1690) до појаве *Стематологије* протекло је само пет деценија, а за то време

¹ *Стематологија*, Беч, 1741, лист 536. (Из похвалне песме Павла Ненадовића Млађег.)

одиграли су се крупни политички и војни догађаји. Почео је живот Срба до-сељеника у друкчијим друштвено-социјалним условима, а Карловачка митро-полија је постала не само црквени већ и политички „spiritus rector”. Одржано је неколико народно-црквених сабора, а ратове између две велике силе окон-чали су уговори о миру, Карловачки (1699), Пожаревачки (1718) и Београд-ски (1739), са последицама које су осетили и Срби. У тим деценијама сеоба, ратова и нових несигурних станишта овде се још увек маштало о повратку у старе крајеве. Монаси и свештеници су у проповедима помињали натпис на антиминосу митрополита Исаије Ђаковића из 1708. године: „Докле Бог даст и престол Пекски добије се”.

За политичке прилике у Карловачкој митрополији веома су важна зби-вања проузрокована аустро-турским ратом 1737–1739. године. После две го-дине војевања, аустријска војска, која је продрла до Ниша и Новог Пазара, би-ла је принуђена на брзо повлачење. Патријарх пећки, Арсеније IV Јовановић Шакабента, још је на почетку тога рата подигао на устанак своје, од Турака угњетавано, стадо и ставио се у службу хришћана против Турака, очекујући од Аустријанаца коначно ослобођење Србије. Ратна срећа је, међутим, била на страни Турске. Аустрија је, потписујући Београдски мир, 1739. године по-ново предала целу Србију Турцима. Пећки патријарх Арсеније Четврти био је принуђен, али и позван од цара Карла Шестог, да са неколико хиљада Срба пређе преко Саве и Дунава. Била је то друга сеоба Срба, знатно мања од оне под патријархом Чарнојевићем. Тек после ове сеобе и Београдског мира по-стало је Србима, поданицима аустријске царевине, јасно да је њихова жеља да се врате у свој завичај само нада која се неће остварити.

Требало је учвршћивати своје несигурне положаје и обезбеђивати пра-ва на основу царских Привилегија и осигуравати даљи опстанак на територији Монархије, а да се при томе ништа не изгуби у верском и, разумљиво, нацио-налном погледу. Тог историјски одговорног и тешког посла прихватио се пећки патријарх, сада духовни и политички вођа српског народа у Аустрији. Ратне за-слуге свог народа умео је Арсеније Четврти да искористи и да се на њих позове кад год је то било потребно. Он је тражио да на овој територији буде потврђен и надаље као патријарх и да се његова патријаршијска јурисдикција прошири над Србијом, Македонијом, Далмацијом, Босном, Хрватском и даље где год има јужнословенског народа православне вере. Патријарх је даље тражио потврду Привилегија што је после Београдског мира било од животног интереса за Ср-бе у Аустрији. У измењеним условима захтеви патријарха Арсенија Четвртог са-мо су се делимично ослањали на његов „фундаментални меморандум... у коме је најпотпуније и најјасније изложен српски национални програм како га је он схватао уочи аустријско-турског рата 1737. док је још био на патријаршијском

трону у Пећи”, а упућен је био цару Карлу Шестом. У том меморандуму пећки патријарх поставља захтев „да за све крајеве које освоје царске трупе буду на снази Леополдове српске привилегије”. Сматра се да је овај „најзначајнији програмско-политички спис српске историје из прве половине XVIII века настао у касну јесен 1736. или почетком 1737. године”.²



Неке од патријархових политичких идеја имале су одјека у графичком делу Христофора Жефаровића, „илирико расијанског (српског) зографа”, који је само неколико година раније дошао из Македоније у Карловачку митрополију, у којој је развио богату и разноврсну уметничку делатност. Ликовно образован у свом завичају, Жефаровић је тек у Карловачкој митрополији испољио своју многоструку уметничку делатност и постао један од најзначајнијих родоначелника новије српске уметности. Он је, у првој половини XVIII века, највише допринео да се у српској уметности превазиђу застарели, и већ потпуно осиромашени, облици средњовековне традиције и да се уметност упути у правцу нових, барокних стремљења. После живописања цркве манастира Бођана у Бачкој (1737) и српске цркве у Шиклошу, код Мохача (1740), Жефаровић се опредељује раду на бакрорезној графици. Било је то 1741. године, која се сматра најзначајнијим датумом српске барокне графике.

Жефаровићево упознавање бакрорезне вештине у бечкој граверској радионици Томе Месмера (Thomas Mössner, 1717–1777)³ треба приписати његовој уметничкој радозналости и жељи да поред живописа, иконописа, технике уметничког веза, научи и технику бакрореза, али, свакако, и наговору и условима које му је пружио његов мецена патријарх Арсеније Четврти. Жефаровићева опредељеност графици пада у време које је наметало потребу за овом уметничком врстом. До првих Жефаровићевих бакрореза, српски графичари су познавали само технику дрвореза, држећи се махом традиционалних стилских и иконографских решења, док су бакрорези били познати претежно као листови набављани из Русије, или они које су српски архијереји поручивали код аустријских гравера. Разумљиво је онда да је патријарх Арсеније Четврти пожелио да има бакроресца православне вере, код којег ће моћи да наручи бакрорезе одређене идејне и ликовне садржине.

Први Жефаровић–Месмеров бакрорез издат је у пролеће 1741. године; био је то *Свети Сава са српским светитељима дома Немањиног*, који је замишљен као графички прилог дипломатским захтевима Арсенија Четвртог на

² С. Гавриловић, *Српски национални програм патријарха Арсенија IV Јовановића (1736–1737)*, Зборник Матице српске за историју 44, Нови Сад 1992.

³ *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3 Zagreb 1964, 443.

бечком двору. Тај бакорез је био нека врста пропагандног политичког меморандума, а уз то упућен као честитка царици Марији Терезији поводом њеног ступања на престо. На бакорезу су на први поглед представљени српски светитељи. У ствари, ту су поред светог Саве приказани ликови Стефана Немање, Стефана Првовенчаног, краља Милутина, Стефана Дечанског, Уроша Петог и других владара. Сви су приказани са нимбом око главе па ипак – овај бакорез није био само светитељски. У суштини било је то величање српске прошлости, поштовање које је одржавало народни дух у тешким временима, али истовремено наглашавало владарци, целој државној управи, угарским племићима и непријатељски расположеној католичкој цркви да су досељени „Расцијани” нација славне прошлости.

У доњем делу, испод светих владара, изгравирани су стари српски грб: двоглави орао са натписом „Дом Немањин”, окружен са шест грбова јужнословенских земаља. Лево и десно од грбова изгравирани су пригодна песма у којој Арсеније Четврти, већ у првом стиху, помиње ревност дому Немањином, да би затим поменуо земље и покрајине на које се протеже његова патријаршка јурисдикција, завршавајући ову поруку актуелним стиховима:

*„Овде ћеш видти све цареве, све светитеље.
Немојте, о Срби губити наду.
Јер краљевна Марија Терезија обуче угарско
Царско рухо и стави круну на главу,
Да нама поданицима поврати славу наступалујућих лета...”*

Испољено је у овом бакорезу и стиховима барокно величање српске прошлости али и поданичке оданости. Држећи се народне мудрости – кога је молити, није га срдити – патријарх је упутио и неколико речи оданости владарки од које ће, задуго, зависити судбина српског народа у Угарској.⁴

Бакорез *Свети Сава са српским светитељима дома Немањиног* издат је, као што се из стихова види, непосредно после ступања на престо Марије Терезије. У то време већ увелико теку припреме за издавање *Стематографије* и она се у првом издању појављује већ октобра месеца исте, 1741, године.



Жефаровић–Месмерова *Стематографија* ослања се на дело чувеног хрватског полихистора и бакоресца Павла Ритер Витезовића, штампано на латинском језику у Бечу 1701. године под насловом *Stematographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*, а потом и у Загребу, 1702.

⁴ Д. Давидов, *Христофор Жефаровић, први српски бакорезац XVIII века*, Зборник „Дело Христофора Жефаровића”, Галерија Матице српске, Нови Сад, 38–9.

године, под нешто друкчијим насловом.⁵ Званичној аустријској политици одговарала је Витезовићева *Stemmatographia* у којој су отиснути грбови земаља и покрајина – тада једним делом под Турцима – које би Аустрија радо присајединила после протеривања свог опасног непријатеља са Балкана. И патријарху Арсенију Четвртог је била позната Витезовићева књига и идеја о уједињењу Хрвата, Срба и Словенаца, коју је Витезовић, на свој начин, у својим делима лукаво, а на штету Срба, излагао. Патријарх Арсеније Четврти је са својим сарадницима, који су учествовали у вођењу политике Карловачке митрополије, одлучио да Витезовићеву књигу изда у допуњеном, дакле, потпуно измењеном облику.

Патријарх Арсеније Четврти, зограф Христофор Жефаровић и патријаршки секретар и песник Павле Ненадовић Млађи садржајно и идејно дали су друкчији карактер првобитном предлошку, Витезовићевој књизи. То више није само хералдички зборник – какав је у Витезовића – већ је томе додато двадесет девет ликова јужнословенских владара и светитеља, портрет Арсенија Четвртог, дугачка песма њему посвећена, тријумфални портрет цара Душана на коњу, окруженог грбовима, лик цара Душана између Хроноса и Минерве и, на крају, песма посвећена Христофору Жефаровићу, у којој се велича ово његово дело.

Овако замишљена *Стематологија* још више је подвукла политичке захтеве патријархове. Када се прочитају стихови из песме посвећене њему, може се још боље разумети идејна потка ове књиге:

*„Када си осим савета, понудио помоћ
против непријатеља хришћанског
Приволео си све своје хришћане на рат
Скупио си обимну множину људи,
Која је могла збунити непријатеља силна
Сав си Ти сама сушта верност и у верности
Учиши Народ. Славноме цару и крв си завештао...
А крв проливена већ је светом римском цару позната
Римски непобедиви цар Карло Шести
Полазећи у вечни живот препоручи
Наследници Августној, угарској краљици
Терезији Марији, труд Твој даноноћни...
Подсећамо поново на илирско оружје славно
Које је свему свету познато...
Оружјем је наша свенародна слобода утврђена*

⁵ Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд, 1964, 24.

*Крвљу у злато процењена...
И ето крајњи разлог мога дела је
Да су предели у књизи овој Илирија цела,
А ти њен патријарх по наследном праву...⁶*

Док су ликови светитеља и владара величање славне прошлости, ови стихови се односе на недавне догађаје. Подвучене су њима ратне заслуге патријархове, које је он са својим народом стекао у прошлом рату, патетично је поменута препорука покојног цара Карла Шестог, и на крају није пропуштено да се каже да је патријарх у томе звању по наследном праву.

Стихови Павла Ненадовића Млађег, у песми посвећеној Жефаровићу, бацају светлост на још један значај *Стематологије* за њене савременике:

*„Мислим, веома ће бити радостан такав читатељ
Кад отвори даље (књигу) и угледа цело српско царство
Јер ће се ослободити тамног мрака незнања српске прошлости
А светлост славе дома Немањићског од сада биће му позната”.*

У томе времену када се историја скоро и није учила у оно мало школа које су биле кратког века, овако замишљена *Стематологија* требало је да пружи нашем народу извесна знања из националне историје, а преко тог знања да му учврсти веру, моралну и политичку постојаност. *Стематологија* је имала улогу историјског албума и приручника.

Када се појавила *Стематологија* је била најтраженија и најбоље примљена књига тога доба. Она је потиснула у други план часловце, псалтире и друге црквене књиге и постала најомиљенија лектира српског народа. Мада је њен мецена и идејни творац био архијереј, *Стематологија* није била књига клира, већ сасвим сигурно књига младог српског грађанства које се већ средином тога века залаже за већа права и демократскије односе у друштву. Из *Стематологије* су млади срицали слова, она је и Димитрија, Доситеја Обрадовића, у детињству „обајавала”⁷ а старији су се из ње наоружавали родољубљем и политичком свешћу.



Стручна литература о Жефаровићу током XIX и XX века доста је обимна, мада се одмах мора приметити да је његова делатност различито тумачена. Треба рећи да се највише писало о књигама које је Жефаровић издао у бак-

⁶ *Стематологија, Павле Ненадовић* – Похвална песма Павла Ненадовића Млађег патријарху Арсенију Четвртог. (Превео Петар Момировић).

⁷ Д. Обрадовић, *Етика*, Венеција, 1803, 5.

рорезној техници и да је он због тих књига, врло рано, ушао у историју српске књижевности, иако се књижевношћу није бавио, или је то бављење било сасвим незнатно и сасвим споредно у његовом, иначе разноликом, уметничком делу. Захваљујући томе, о Жефаровићевим књигама најчешће су писали историчари књижевности, библиографи и историчари политичке и црквене историје XVIII века. Отуда је и литература о *Стематологији* веома богата, али често недовољно критички осветљена.

У другој половини века у којем је живео, Жефаровићева *Стематологија* се не помиње – то је доба када се код нас још није писало о уметничким делима. Али, ова књига је већ на почетку XIX века била поменута: тада је у надахнутом предговору своје *Етике* Доситеј Обрадовић поменуо Жефаровићево име испред осталих наших знаменитих људи осамнаестог века.⁸ Доситеј је сматрао да је Жефаровић написао у *Стематологији* песму посвећену Арсенију Четвртном, па је тако почела да се ствара читава литература о Жефаровићу песнику и књижевнику. Баш у то доба, када је Доситеј у Млещима штампао своју књигу, и када је она растурана широм Паноније, вађена је из старих шкриња и ормана већ пожутела Жефаровићева *Стематологија*. То су године Првог српског устанка, када је српски народ у Угарској узнемирио и заинтересовао за догађаје јужно од Саве и Дунава. Тада је, после Доситејевих речи пуних пијетета, Жефаровић поменут још на једном месту. Његова *Стематологија* је, педесет и неколико година после његове смрти, доспела на аустријски *index librorum prohibitorum*. Жефаровићеви српски владари и светитељи сметали су аустријским властима, које су ову књигу забраниле под претњом смртне казне.⁹ Царски шпијуни су известили да су знамења из *Стематологије* постала знамења српског устанка. Тако је на самом почетку XIX века *Стематологија* поменута у једној филозофској књизи и у једној државно-полицијској наредби. Судбину *Стематологије* одредила су у том тренутку два сасвим опречна пола људске моћи: хуманизам и културни терор.

Интересовање осталих писаца за Христофора Жефаровића почело је убрзо после тога. Лазар Бојић је 1813. у својој књизи *Памјатник мужем у славено-сербском књижеству славним, у поглављу „О књижеству или литератури“*, поред Јована Рајића, Павла Ненадовића, Георгија Бранковића, Захарије Орфелина и других, навео име Христофора Жефаровића.¹⁰ После Бојића је

⁸ Исто.

⁹ О аустријској цензури и забрани српских књига за време првог српског устанка: А. Ивић, *Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Београд, 1931, II, 378.

¹⁰ Л. Бојић, *Памјатник мужем у славено-сербском књижеству славним*, Пешта, 1815, I, 24.

Јован Чапловић, правник и историчар, у свом делу *Slavonien und zum Theil Croaten*, навео у списку писаца и Xepharoics Cristofa.¹¹

После ових првих вести о Жефаровићу, почетком XIX века, јавља се Павел Шафарик, тада новосадски професор, својом књигом *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, у којој доноси ово мишљење о Жефаровићу: „Са Бранковићем закључно може да се заврши први период славеносрпске литературе. Други или новији почиње са Жефаровићем и траје све до наших дана”.¹² Ово је прва књига из историје српске књижевности призната у науци, која даје Жефаровићу место у нашој литератури XVIII века, али без уверљивијих образложења. Када би се Шафариково мишљење пренело на план историје српске уметности онда би његова оцена о томе да са Жефаровићем почиње други период српске уметности, била сасвим тачна.

Шафарик је, после наведене књиге, наставио са испитивањем српске књижевности XVIII и почетком XIX века. После његове смрти, Јосиф Јиречек је допунио и издао његову књигу *Geschichte der Srebischen Literatur* (Праг, 1865).¹³ Ова књига је, у ствари, прва већа историја српске новије књижевности. У њој је Шафарик забележио следеће: „Христофор Жефаровић, по професији сликар и бакрорезац, називао се сам Илирико расијански опшчиј зограф, живео је вероватно у Бечу и тамо је због недостатка слова изрезао у бакру два српска дела, најстарије српске ствари штампане у Аустрији”. У погалвљу *Heraldik* Шафарик даје кратак опис *Стематологије* за коју каже да је превод истоимене књиге Павла Ритера Витезовића и да је цела у бакру резана.

Подаци које је Шафарик дао о Жефаровићу и његовим књигама били су подстицај за даља истраживања и изучавања српске књижевности, која су следила после ове значајне књиге. Тако је млади Стојан Новаковић 1869. године, тада професор и библиотекар Народне библиотеке у Београду, издао своју *Српску библиографију за новију књижевност (1747–1867)*¹⁴ у којој је углавном поновио Шафарикове податке о књигама које је Жефаровић издао. Његова књига је свакако била популарнија од Шафарикове па је, разумљиво, извршила већи подстицај за даља проучавања наше књижевности.

Научно тумачење јужнословенске хералдике дао је Стојан Новаковић у свом делу *Хералдички обичаји у Срба*. Новаковић је у овој студији испитивао развој хералдике код наших народа од средњовековних хералдичких зборни-

¹¹ J. Csaplovics, *Slavonien und zum Theil Croatien*, Pesth, 1819, 267.

¹² P. J. Scaffarik, *Geschichte der Slawischen sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen 1826, 211.

¹³ P. J. Schafariks, *Geschichte der Serbischen Literatur*, Prag, 1865, 203–3, 416, 453, 466.

¹⁴ С. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност 1747–1867*. Београд, 1869, 1, 2, 13, 18.

ка до *Stematografije* Павла Ритер Витерзовића и *Stematografije* Христофора Жефаровића. Стојан Новаковић је сматрао за потребно да подвуче за *Stematografiju* и следеће: „Одатле за у напредак, све до наши дана, она је постала једини извор и руковођа за све хералдичке послове и потребе у Срба ... Када је ... отпочео рат за ослобођење Србије, на печате, на војне заставе обновљеног државног живота узимани су с потуном вером Жефаровићеви грбови ... Када је кнез Милош Србију потпунио као државу органисао и сређивати почео, крст с оцилима који се у свима горе поменути Зборницима као грб Србије наводи, постао је први државни грб Кнежевине Србије ... Тај грб је ушао у први устав 1835.”¹⁵

Године 1888. објавио је Димитрије Руварац у *Стражилову* свој чланак „Први књижевни песници у српскога народа” у којем приписује Жефаровићу стихове из *Stematografije*, из књиге *Поученије светитељско* и стихове са бакрореза *Свети Сава са српским светитељима дома Немањиног*. Поред тога Руварац на овом месту износи мишљење да је Жефаровић Бугарин.¹⁶ Из текстова других аутора видеће се да ни прва, а ни друга Руварчева тврдња нису биле тачне. Нешто касније објавио је Руварац своју расправу „Грб Трибалије, Браничева, Шумадије”. Он је указао на примену коју је *Stematografija* имала као извор предлога за српске амблеме, печате и грбове у току и после Првог и Другог српског устанка, па је, тако, утврдио да је: „На великом печату Карађорђевог, којим се он служио од 1806. изрезан грб Србије, Босне и Немањиног царства и то све по Жефаровићу.”¹⁷

Димитрије Руварац је 1908. године објавио у „Бранковом колу” исцрпан чланак, „Још нешто о *Stematografiji* Христофора Жефаровића” у којем је подробно утврдио разлике између првог и другог издања *Stematografije*. Руварац је знатно допунио Врховца и готово исцрпио овај проблем. Предмет Руварчевог интересовања у овој студији је и однос између Витезовићеве и Жефаровићеве *Stematografije*.¹⁸ И у овом случају Руварац је пажљиво и предано уочавао разлике у грбовима у првој и другој књизи.

Већ опште познате, али некритички обрађене податке о Жефаровићевој *Stematografiji*, доносе Тихомир Остојић у свом чланку „Српска књижев-

¹⁵ С. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, Годишњица Николе Чућића, IV, Београд, 1888, 130–140.

¹⁶ Д. Руварац, *Први књижевни песници у српскога народа*, Стражилово, IV, Нови Сад, 1888, 121.

¹⁷ Д. Руварац, *Грб Трибалије, Браничева, Шумадије*, Земун, 1896, 29–36.

¹⁸ Д. Руварац, *Још нешто о Stematografiji Христофора Жефаровића*, Бранково коло 47, Ср. Карловци, 1908, 47–52.

ност од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића”, објављеном у Бранковом колу,¹⁹ и Јован Грчић у својој књизи *Историја српске књижевности*.²⁰

Године 1909. изашла је из штампе Скерлићева *Српска књижевност у XVIII веку*, у којој је, поред Кипријана Рачанина, Гаврила Стефановића Венцловића, Ђорђа Бранковића и других писаца и преписивача тога доба добио место и Христофор Жефаровић. Иако Скерлић није рекао скоро ништа ново о Жефаровићевим делима, он је користећи Стојана Новаковића, Димитрија Руварца и Радивоја Врховца написао Жефаровићеву биографију.²¹

За Жефаровићево графичко дело, а посебно за Стематографију, показали су интересовање и бугарски аутори. Јордан Иванов, некадашњи професор историје старе бугарске књижевности на Универзитету у Софији, објавио је низ чланака о бугарским интелектуалцима у Србији. Чланак о Христофору Жефаровићу прештампао је бугарски лист на француском језику *La Bulgarie*, 1927. У овом раду Иванов доноси вести о коришћењу *Стематографије* у бугарској хералдици, живопису и графици. Тако је по Иванову, 1841. године Иван Бојев у књизи *Слике бугарских краљева Јована Арсена и Јована Шишмана и бугарски Лав*, донео ликове бугарских владара из *Стематографије*. У историји Бугарске од оца Пајсија, која је штампана у Будиму 1844. године, под насловом *Царственик* донет је бугарски грб из *Стематографије*. Овај грб је још неколико пута обнављан, па је 1879. озакоњен од бугарске Уставотворне скупштине. Иванов такође пише о коришћењу предлогака из *Стематографије* у новијем бугарском живопису: „Стематографија је служила нашим сликарима зографима као модел за ликове јужнословенских светаца што се најбоље може видети у манастиру Рила.”²²

Малу синтезу великог научног значаја написао је о Жефаровићу историчар књижевности Петар Колендић у Гласнику Историјског друштва у Новом Саду, 1931. године.²³ На почетку своје студије Колендић је енергично негирао да се Жефаровић бавио литературом. Овим су била оповргнута сва старија тврђења о Жефаровићу књижевнику и аутору текстова у *Стематографији*. Колендић је задржао пажњу и на *Стематографији* тврдећи да је Жефаровић изрезао не само ликове јужнословенских владара и светитеља већ и „Арсенија IV, на листу 9. без пагинације, као и лик цара Душана међу грбовима.” Ра-

¹⁹ Т. Остојић, *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*, Бранково коло, Ср. Карловци, 1904, 1009.

²⁰ Ј. Грчић, *Историја српске књижевности*, Нови Сад, 1905, 61.

²¹ Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, 1909, 246.

²² Y. Ivanov, *Cristophor Gefarovitch, La Bulgarie*, 6. X 1927.

²³ P. Kolendić, *Džefarović i njegovi bakrorezi*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, IV, Нови Сад, 1931, 35–45.

зумљиво, Колендић се није упуштао у тумачења ликовно-графичких особина бакрорезних илустрација у *Стематографији*.

После Другог светског рата запажа се све веће занимање историчара уметности за графичко дело Христофора Жефаровића, а самим тим и за његову *Стематографију*. Поводом велике изложбе „Српска графика XVIII века”, коју је 1953. године приредио Народни музеј у Београду, штампан је пригодни каталог са расправом Миодрага Коларића. Информативан и језгровит овај текст представља прву малу синтезу о графици XVIII века код Срба. О бакрорезима Христофора Жефаровића Коларић је писао углавном држећи се студије Петра Колендића, али је на крају, у неколико реченица, дао свој суд о ликовним и стилским особинама Жефаровићеве графике. Коларић сматра да је Жефаровић „дошао на смелу идеју” да *Стематографију* штампа и изда у бакрорезној техници, што се не би могло усвојити без резерве, будући да је на ову идеју, највероватније, дошао мецена Стематографије Арсеније Четврти. Коларића је, такође, занимао проблем шта је у *Стематографији* изрезао наш гравер а шта власник граверске радионице Тома Месмер.²⁴

Потребно је овде задржати се и на прилогу Димитрија Кириловића „Наслов Жефаровићеве књиге позанте под именом Стематографија” у којем аутор тврди да је наслов *Стематографије* уврежен „у нашим историјама књижевности, у расправама о Жефаровићу, библиографијама и каталозима” а да за такав наслов сви дотадашњи аутори немају никаквог оправдања, јер је назив *Стематографија* саставни део текста посвете, а да је прави наслов књиге *Изображеније оружјих илирских*, који се налази испред грбова. Да би своје мишљење још чвршће поткрепио он наводи запис на једном примерку *Стематографије* из некадашње библиотеке гимназије у Новом Саду, који гласи: „Сија књига зовома Изображеније Оружјих илирских мње Василија ...” итд. Ова забелешка некадашњег власника *Стематографије* је из 1756. године па је Кириловићу и то још једна потврда да је књига у XVIII веку називана *Изображеније оружјих илирских*. Први разлог и овај занимљиви запис из 1756. формално посматрано, наводе на закључак да је Кириловић у праву.²⁵

У суштини, међутим, наслов *Стематографија*, узет из посвете Арсенију Четвртом, треба и даље узимати као наслов књиге, који је уосталом позајмљен из Витезовићеве књиге. *Изображеније оружјих илирских*, може се узети као други наслов, који ће ући у новију литературу. Што се пак тиче података како су савременици називали ову књигу постоје и поуздани извори да су је назива-

²⁴ М. Коларић, *Српска графика XVIII века*, Београд, 1953.

²⁵ Д. Кириловић, *Наслов Жефаровићеве књиге позанте под именом Стематографија*, *Летопис Матице српске*, 367, Нови Сад, 1951, 351–2.

ли и *Стематологија*. Овде мислимо на концепт писма патријарха Арсенија Четвог упућеног у Москву 19. јуна 1743. године, односно две године после изласка из штампе првог издања књиге, у којем је патријарх, иницијатор издања и мецена ове књиге, назива само *Стематологија*, не помињући при томе и тзв. „прави” наслов књиге *Изображеније оружјих илиричских*. Мора се прихватити да је патријарх Арсеније један од најпозванијих да назове ову књигу њеним правим именом, онако како је она тада називана у службеној преписци. Уосталом, већ више од 170 година сви писци који су ову књигу помињали називају је *Стематологија*. Нема одиста разлога да се тај наслов мења али без сумње треба узети и њен „други наслов” у обзир, који би у том случају био поднаслов књиге.

О српској графици XVIII века, а посебно о Жефаровићу, писао је у неколико махова Дејан Медаковић. У *Стематологији* њега је занимало порекло портрета цара Душана у медаљону између Хроноса и Минерве. Медаковић је утврдио да основна иконографска схема оваквог портрета води порекло од портрета Луја XIV који је око 1700. сликао Франческо Солимена. Овакво иконографско решење било је, по Медаковићу, вероватно познато у Бечу преко појединачних графичких предложака, па је тако доспело у *Стематологију*. У сваком случају овакво решење показује Жефаровићеву обавештеност и спремност да искористи нека решења европске графике.²⁶

У нешто касније објављеној монографској студији о Христофору Жефаровићу Медаковић се задржао на анализи графичког поступка у *Стематологији* утврдивши да су Месмер и Жефаровић имали сасвим сличан начин гравирања: „И учитељ и ученик режу ликове суво и схематично, а њихов графички распоред не показује тежњу ка продубљивању ... Тамо где су испољене тежње за постизањем пластичних ефеката, и један и други мајстор служе се шрафирањем... Сва је прилика да је Жефаровић у Бечу наишао на мајстора чије је уметничке квалитете убрзо прерастао својом даровитишћу. Али без обзира на ту чињеницу, с правом се узима да њихова заједничка књига *Стематологија* представља датум у српској графици XVIII века, јер тек са овом књигом отпочиње озбиљнија бакрорезачка активност код Срба”. Медаковић такође утврђује да су Срби светитељи из *Стематологије* имали „веома важну улогу у процесу ‘барокизације’ српског владарског портрета у XVIII веку, и то како у иконопису тако и у монументалном живопису тога доба.”²⁷

У чланку „Прилог познавања иконографије Кнеза Лазара”, Ворена Хан је утврдила да је лик Лазарев из *Стематологије* коришћен као предлог за ње-

²⁶ Д. Медаковић, *Лик Цара Душана у Жефаровићевој књизи под насловом „Изображеније оружјих илиричских” из 1741*, Рад војвођанских музеја 8, Нови Сад, 1959, 159.

²⁷ Д. Медаковић, *Христофор Жефаровић*, *Летопис Матице српске*, 389, Нови Сад, 1962, св. 3. (Исти текст: Д. Медаковић, *Српски сликари*, Београд, 1968, 9–21).

гов лик на Јерусалимском седефном крсту из манастира Врдника и претпоставља да је овај крст настао за време Жефаровићевог боравка у Јерусалиму.²⁸

За проучавање бакрорезне графике у српским књигама XVIII века од посебног је значаја дело Георгија Михаиловића *Српска библиографија XVIII века*, у којем је библиографски обрађена Жефаровићева *Стематологија*. Михаиловић је ову књигу описао у три библиографске јединице као три редакције, уочавајући аналитички прецизно све разлике које постоје између њих. Он је, такође, сагледао и мање разлике које постоје у начину графичког приказа појединих грбова у Ритеровој и Жефаровић-Месмеровој *Стематологији*. Библиографска обрада Георгија Михаиловића може се сматрати потпуном и коначном, мада тиме нису исцрпљени остали, поготово ликовни проблеми, које ова књига доноси.²⁹ У сваком случају потребно је рећи да је Михаиловићу рад на обради *Стематологије* олакшан студијом Димитрија Руварца. На Михаиловићев начин презентације три редакције *Стематологије* може се само ставити једна примедба методолошког карактера. Наиме, није исправно наводити три редакције, јер постоји прво и друго издање, што је и као библиографска одредница јасније и тачније. На то, уосталом, обавезује и Жефаровић јер је на књизи, коју овде репродукујемо, јасно назначена напомена „второе издание”. Према томе у питању су два издања од којих прво има и једну варијанту. Ми смо накнадно утврдили да је постојала и једна варијанта другог издања, што би значило да су постојала два издања и од сваког издања по једна варијанта.

Михаиловић је *Стематологију* донео адеспотно. Учинило му се да ову књигу, у смислу литерарног дела, не може приписати Жефаровићу, који није био аутор песама и текстова, а ни превода из Витезовићеве *Stemmatographia-e*. Ту је он био у праву. Ипак, мислим да је у библиографији, у којој је реч о литерарној садржини дела, требало навести као аутора Витезовића и Ненадовића Млађег, јер су они аутори објављених текстова. И у том случају граверско-уметничко ауторство Жефаровићево и Месмерово не би било ништа умањено. *Стематологија* као бакрорезно дело има своје ауторе, што се, уосталом, и у сличним страним делима увек посебно наглашава, па чак и наводе случајеви када је нека књига као литерарно дело безначајна, а као бакрорезачки рад представља посебну уметничку вредност. Тако у случају *Стематологије* ваља треба раздвајати ауторство литерарно од ауторства бакрорезачког, па у том случају неће доћи до забуне.

²⁸ В. Хан, *Прилог познавању иконографије Кнеза Лазара*, Рад војвођанских музеја 7, Нови Сад, 1958, 63.

²⁹ Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд, 1964, 22–31 (библ. бројеви, 17, 18, 19.)

Мишљење о ауторству *Стематологије* изнео је Лазар Чурчић који се залаже да се Жефаровић сматра аутором *Стематологије*.³⁰

После уверљивог негирања Жефаровићевог књижевног рада, које је дао Петар Колендић, недавно је, Милорад Павић покушао да докаже да је Жефаровић био барокни песник.³¹ Павић, међутим, не указује ни на једну Жефаровићеву песму, а полемику о Жефаровићевом тобожњем песништву развија у једној напомени.³² Као главну потврду о Жефаровићевом песничком делу овде је послужио један стих Павла Ненадовића у којем се каже да је Жефаровић саставио стихове испод грбова, што је, као што је познато, превод из Витезовића, који је учинио сам Ненадовић. Његов стих се односи на Жефаровићево графичко учешће.

На крају прегледа основне литературе о *Стематологији* сматрам да у дугој листи радова у којој се осећа намера писаца да ову књигу боље упознају и протумаче, поменем и своју монографију *Српска графика XVIII века*.³³ У њој сам, поред студијског дела, приредио и научни каталог свих Жефаровићевих дела, с посебним освртом на *Стематологију*.

Већ и у овом погледу и коментару литературе о Жефаровић-Месмеровој *Стематологији* осећа се да је „ова књига мала”, како је то рекао Павле Ненадовић, задала доста посла историчарима српске културе XVIII века у тумачењу неких њених привидно скривених или можда заувек неодгонетнутих тајни. Нека нејасна, или нетачна, тумачења, нарочито библиографског карактера, разјашњена су заслугом појединих аутора, а свакако највише захваљујући Георгију Михаиловићу, том стрпљивом и преданом скупљачу и тумачу наше књиге XVIII века. У исто време, када је реч о тајнама *Стематологије*, не треба заборавити да је реч о првој половини XVIII века, о времену које као да љубоморно чува своје право лице. Уосталом, то је било време сеоба и живота у земуницама, турских паљевина фрушкогорских манастира, болештина и неписмености, о којем је остало тако мало изворне писане речи да су покушаји историчара да тај век боље објасне везани за несавладиве препреке и тешкоће. *Стематологија* не измиче тим општим обележјима свог времена, па због тога и није чудно што тако велики број истраживача сродних струка улажу напоре да баш ту књигу и епоху у којој је настала и којој је служила ваљано испитају и оцене.

³⁰ Л. Чурчић, *О ауторству Стематологије*, Библиотекар 3–4, Београд, 1967, 171–175.

³¹ М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба*, Београд, 1970, 108, 130, 178.

³² *Исти*, 499.

³³ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978.

„Стематографија јуже в вечнују памјат благополучнаго потвржденија свјатјешему и блажењејшему господину, господину Арсенију Четвртому, архиепископу пекскому, всјех Сербов, Болгаров, Западнаго Поморија и цјелаго Илирика патријарху, господину, господину милостивјејшему, Хрисофор Жефаровић, илироко-расијаански обшчиј зограф, всепокорно приписујет и в залог синовскаго благовенија дарујет.”

(Стематографија, лист 9 а)

Друго, нешто измењено издање *Стематографије*, које се овде објављује, има укупно 55 листова. То издање је вероватно имало и највећи тираж јер је од њега остало највише примерака. По извесним графичким решењима и „прелому” страница може се закључити да је прво издање припремљено на брзину, да неке странице нису изгравиране до краја (позадина иза стојећих ликова јужнословенских владара и светитеља). То прво издање и његова варијанта имали су и други недостатак. Ту је, тзв., наслов књиге *Изображеније оружиј илирических* изгравиран у доњем делу стране на којој се завршава песма посвећена Арсенију Четвртом. Касније је одлучено да се за друго издање овај текст испише на посебној страни. Због тога што сматрам да је то друго издање завршно графичко решење, одлучио сам да њега умножим као фототипско издање.

Ликови јужнословенских светитеља и владара распоређени су овим редоследом: Свети Стефан Немања и свети Стефан Првовенчани (лист 1а), Свети Давид и Свети Теоктист (лист 1б), Свети Наум Чудотворац и Свети Никодим Мироточец (лист 2а), Света Ана Царица, наречена Анастасија и Света Јелена Царица (лист 2б), Свети Сава Архиепископ сербски и Свети Сава II архиепископ сербски (лист 3а), Свети Методије архиепископ моравски и Свети Јефрем архиепископ сербски (лист 3б), Свети Арсениј Чудотворац и Свети Никодим архиепископ сербски (лист 4а), Свети Климент архиепископ охридски и Свети Теофилакт болгарски архиепископ (лист 4б), Свети Владислав, краљ и самодержац сербски (лист 5а), Свети Милутин краљ сербски (лист 5б), Свети Стефан краљ Дечански (лист 6а), Свети млади цар Урош Немањић (лист 6б), Свети Милутин Мироточец иже в Софији (лист 7а), Светиј Лазар Књаз сербски (лист 7б), Свети Јован Владимир Мироточиви (лист 8а), Свети Стефан Шкриљановић (лист 8б). Са овим листом завршава се галерија ликова јужнословенских светитеља и владара.